

processen, zowel in structurele (positie in onderwijs en arbeidsmarkt) als identificatiele (hoe zien bewoners zichzelf en hoe worden ze gezien?).

Op het eerste gezicht lijken de uitkomsten enigszins voorspelbaar. Tot op zekere hoogte was iedereen inderdaad zwart en leidde de mijnpolitiek tot een afname van gepercipieerd etnisch verschil door de gedeelde woon- en klassenpositie. Daarmee verdween etnisch verschil echter niet en het duurde jaren voordat nieuwkomers door de gevestigden als gelijken werden geaccepteerd. Daarnaast leidde de komst van nieuwe groepen tot het onzichtbaar worden van eerdere immigranten. Interessanter is echter dat Beyers overtuigend laat zien dat die wederzijdse identificatie vaak niet gepaard ging met integratie in structurele zin. Zo wisten de kinderen van de migranten zich nauwelijks boven hun ouders uit te werken en was er vooral bij veel kinderen van Italianen in de jaren zestig en zeventig sprake van criminaliteit, bendevoorming, drugsverslaving en onderklassenvorming. Bovendien is het aardig te zien dat in de jaren vijftig en zestig de falende integratie van de Italianen op lokaal niveau in culturele termen (achterlijke, zuidelijke mentaliteit en tradities) werd geduid.

Met de komst van Turken en Marokkanen in Zwartberg en omgeving vanaf de jaren zestig en de culturalisering van het immigratiedebat in de jaren tachtig, werden deze Italianen, wier integratie op structureel vlak dus nogal te wensen overliet, niettemin tot de gevestigden gerekend en kon het beeld ontstaan van een geslaagde integratie van de 'oude' migranten en het mislukken van de 'nieuwe'. Een belangrijke conclusie van Beyers' boek is dan ook dat beide beelden niet kloppen en opiniemakers, politici en beleidsmakers nog veel van migratiehistorici kunnen opsteken. Tegelijkertijd leert het boek dat de door de mijnen gecreëerde woonomgeving, die door speciale mijnfunctionarissen tot eind jaren vijftig werd gecontroleerd en onderhouden, een belangrijke factor vormde in de integratie van opeenvolgende groepen arbeidsmigranten en hun gezinnen.

Het enige minpuntje, maar dat betreft meer de uitgever dan de auteur, is de lelijke vormgeving van de koft en de wel erg beknopte index. Afgezien daarvan is *Iedereen Zwart* met afstand het beste boek over de Belgische migratiegeschiedenis dat de afgelopen decennia is verschenen.

Leo Lucassen
Universiteit Leiden

Steven Gunn, David Grummitt en Hans Cools, *War, state, and society in England and the Netherlands, 1477-1559* (Oxford etc.: Oxford University Press, 2007) 395 p. ISBN 978-0-10-920750-3.

Het centrale thema van dit werk zijn de gevolgen van oorlogvoering voor de macht van de Engelse en Nederlandse staat in ruwweg de eerste helft van de zestiende eeuw. Daarmee levert het boek een bijdrage aan het lopende debat over de relatie tussen oorlog en staatsvorming. Bekende exponenten van dit debat als Charles Tilly en Jan Glete poneerden een rechtstreeks verband tussen deze twee fenomenen. Oorlogen kost(t)en veel geld en door de noodzaak via belastingheffing de oorlogsinspanning te financieren zou vanaf circa 1500 geleidelijk de moderne, gecentraliseerde staat zijn ontstaan. Gunn, Grummitt en Cools – verbonden aan respectievelijk de Universiteit van Oxford, het History of Parliament-project en de Universiteit Leuven – hebben hun

sporen verdiend met publicaties over adellijke cultuur, oorlog en staatsvorming in Tudor Engeland en de Bourgondisch-Habsburgse Nederlanden. Zij vinden bestaande theorieën te lineair en eenvoudig en te zeer gefixeerd op de ontwikkeling van militaire en fiscale instituties. Deze fixatie is vooral het gevolg van de mogelijkheid die het biedt om de groei van de staat te kwantificeren. De auteurs besteden slechts één hoofdstuk aan de instituties en trekken hier de conclusie dat oorlog weliswaar tot sterkere militaire en fiscale systemen leidde, maar dat deze geen simpel gereedschap waren om de bevolking te beheersen, noch direct een permanente aanwas van de staatsmacht betekenden.

In het grootste gedeelte van het boek staan niet de instituties maar de politieke verhoudingen binnen de staat centraal; het gaat de auteurs erom hoe de mobilisatie voor de veelvuldige oorlogen de machtsrelaties in de Engelse en Nederlandse samenleving beïnvloedde. Concreet gebeurt dit door achtereenvolgens de consequenties van oorlog voor de machtspositie van de steden, de adel en de onderdanen in het algemeen te bestuderen, zowel in relatie tot de vorst als onderling. Binnen deze context is vanzelf veel aandacht voor de sociaal-economische impact van oorlog in beide landen. Zo blijkt dat de Nederlandse steden veel meer hadden te lijden van en onder oorlog dan hun Engelse tegenhangers. Daarnaast komen ook meer abstracte zaken als identiteit en zelfbeeld aan bod. Oorlog behield bijvoorbeeld in beide staten een centraal belang in de adellijke identiteit; edelen speelden een belangrijke rol in het mobiliseren van de maatschappij voor oorlog.

Gunn, Grummitt en Cools maken ook in dit werk duidelijk dat het verband tussen oorlog en staatsvorming wel degelijk bestond, maar ze tonen eveneens aan dat deze in de praktijk aanzienlijk complexer was dan theorieën als van Tilly en Glete suggereerden. De auteurs laten zien dat voor zowel steden, adel als onderdanen in het algemeen de relatie met de heerser veranderde door het fenomeen oorlog. De veranderingen vonden echter meest plaats door middel van onderhandelingen. Bovendien kon de machtsuitoefening van de vorst slechts toenemen door macht te geven aan hen die bereid waren samen te werken in de uitvoering ervan en die vaak als tussenpersoon in de onderhandelingen optraden. Deze bemiddelaars waren doorgaans edellieden, die zo het fenomeen oorlog hielpen de staat te creëren. Het was echter een staat waarin oorlog de adel hielp zijn macht te behouden en zelfs verder te ontplooiën. Divergentie in ontwikkeling tussen en binnen de Nederlanden en Engeland wijten de auteurs aan geopolitieke factoren, economische verschillen en overerfde politieke tradities. Geopolitiek helpt bijvoorbeeld verklaren waarom het binnenland van Engeland in de onderhavige periode veel minder de impact van oorlog ondervond dan de Nederlandse gewesten. Voor wat betreft de politieke tradities was het meest frappante onderscheid de sterkere centrale regering van Engeland, terwijl de Habsburgse regering worstelde met een lange traditie van zelfstandige en mondige steden en gewesten.

Dit is een mooi en geslaagd overzichtswerk, dat daardoor echter enkele gebreken van de 'grote greep' vertoont. Zo zijn de introducties adequaat maar soms wat summier. De waarde van dit werk is vooral gelegen in de nieuwe wegen die het opent voor een debat dat vaak binnen de geijkte paden blijft. Toekomstig onderzoek naar de staatsvormende consequenties van oorlogvoering in de vroegmoderne periode kan hiervan profiteren. Dit onderzoek zal ook aandacht moeten besteden aan de samenhang van de factor oorlog met andere factoren in het staatsvormingsproces als religie en de ontwikkeling van de idee van de moderne soevereine staat. Voor de eerste helft

van de zestiende eeuw zou het interessant zijn een dergelijke vergelijkende studie tussen de Nederlanden en aartsvijand Frankrijk te doen.

Erik Swart
Universiteit Antwerpen

Angélique Janssens (ed.), *Gendering the fertility decline in the Western World* (Bern: Peter Lang 2007) 364 p. ISBN 978-3-03911-311-8.

Binnen de sociale en historische wetenschappen is het concept *gender* niet meer weg te denken waar het gaat om de sociale en culturele dimensie van sekseverschillen en machtsrelaties. Toch krijgt dit thema nog niet in alle disciplines de aandacht die het behoeft. Dit is onder meer het geval in de historische demografie, waar pas sinds kort aandacht is ontstaan voor de relatie tussen *gender* en demografische processen. Dit is op zijn minst verbazingwekkend te noemen want juist in deze discipline houdt men zich bezig met vraagstukken waarbij *gender* centraal zou moeten staan, zoals de levenslopen van mannen en vrouwen, seksualiteit, gezinssamenstelling en geboortebeperking.

Met het doel deze kloof enigszins te dichten werd in het voorjaar van 2005 aan de Radboud Universiteit in Nijmegen een internationaal congres gewijd aan deze problematiek onder de veelzeggende titel *Were women present at the demographic transition?* De bundel bevat het merendeel van de tijdens dit seminar gepresenteerde papers. Dezelfde vraag werd tien jaar eerder al gesteld door de Australische feministische historica Alison Mackinnon die stelde dat historisch-demografen over het algemeen geen oog hadden voor de rol van vrouwen en *gender* in hun onderzoek naar de eerste demografische transitie. Met deze transitie wordt bedoeld de overgang van een situatie met hoge vruchtbaarheid en sterfte naar een situatie gekenmerkt door lage sterfte en vruchtbaarheid, die in de westerse wereld plaatsvond tussen grofweg 1830 en 1960. De hier besproken bundel gaat vooral over het proces van vruchtbaarheidsdaling: het uit- en afstellen van geboortes.

De reden voor de 'onzichtbaarheid' van vrouwen in het onderzoek naar de vruchtbaarheidsdaling is volgens Janssens dat men lange tijd uitsluitend demografisch gedrag op macroniveau heeft gemeten waardoor werd voorbijgegaan aan *female agency*, dat wil zeggen de rol van vrouwen als besluitvormers en hun functie in de sociale diffusie van geboortebepkend gedrag. In onderzoek naar de vruchtbaarheidsdaling 'verschenen' vrouwen slechts in variabelen als 'huwelijksleeftijd van de vrouw' of het op macroniveau gemeten 'percentage vrouwen werkzaam in de landbouw', als indicator van modernisering. Er zou zo een beeld van vrouwen zijn neergezet als passieve wezens die processen van sociale verandering simpelweg ondergingen. Volgens Janssens dient het proces van vruchtbaarheidsdaling echter vooral te worden beschouwd als een sociaal proces waarin verschillende belangen, motivaties, ideologieën en sociale posities van zowel mannen als vrouwen een rol spelen. Het doel van bovengenoemd congres was dan ook vooral aan te tonen wat het gebruik van de variabele *gender* toevoegt aan onze kennis over de vruchtbaarheidstransitie, waar de rol van vrouwen in het besluitvormingsproces van contraceptie centraal staat. De bundel bevat in totaal elf bijdragen waarin recent onderzoek wordt gepresenteerd naar de ontwikkeling en oorzaken van de vruchtbaarheidstransitie in onder meer Zweden,